

İBN ŞİHÂB ez-ZÜHRÎ ve İSLÂM TARİH YAZICILIĞININ BAŞLAMASINDAKİ ROLÜ*

*Prof. Dr. Abdülazîz ed-DÛRÎ / Çeviren: Casim AVCI***

İslâm'da tarih yazıcılığı çalışmaları, yoğun olarak iki merkezde başlamıştır. Biri, İslâmî amaçlar gözetilen ve özellikle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatı (Siyer) ve İslâm'ın ilk dönemine ağırlık veren Medine; diğeri, kabile menfaatlerini ön planda tutan tarih çalışmaları geleneğini temsil eden Irak bölgesi, daha özelden Kûfe ve Basra şehirleridir. İlk eserler bir ekole bağlı olarak yürütülen ve bu ekolün gelişimine katkıda bulunan ferdî girişimlerin oluşturduğu kolektif faaliyetlerin ürünüydü.

Medine ulemâsı ilk önce Hz. Peygamber'in hadisleri (traditions) üzerinde çalışmaya başladılar. Bu durum zamanla, Hz. Peygamber'in hayatının bütün yönlerine ve hatta *Ümmelle* ilgili herşeye karşı artan bir ilgiyi de beraberinde getirdi. Burada kendisi bir fakih olan ve *Megâzî*¹ ile ilgilendiği açıkça anlaşılan, fakat sadece muhaddis olarak bilinen Ebân b. Osman'dan (ö. 96-105 h.) sonra ilk Megâzî çalışmalarına öncülük eden, Medine tarih ekolünün başlatıcısı meşhur fakih ve muhaddis Urve b. Zübeyr (ö. 94 h.) hatırlanabilir. Urve'den gelen rivayetler bize, onun Hz. Muhammed'in peygamberlik yönü ve ilk dönem İslâm tarihiyle ilgisini belirgin bir şekilde göstermektedir. Fakat, Medine ekolünü sağlam temellere oturtan ve tarih çalışmalarına şekil kazandıran, İbn

* Abdülazîz ed-Dûrî, "Al-Zuhrî: A Study on the Beginnings of History Writing in Islam", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XIX/1 (London 1957), ss. 1-12.

** TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), Dr.

¹ Megâzî, "savaşlar" olarak anlaşılmaktadır. Sözlük anlamı itibariyle doğru olmakla birlikte, tarihî açıdan o dönem için, Hz. Muhammed'in peygamberlik yönünü ifade etmektedir.

Şihâb ez-Zührî olmuştur. Burada hemen belirtelim ki, Zührî'nin çalışmaları hakkında yapılacak bir araştırma, Megâzî türü eserlere kaynaklık eden malzemenin, bazılarınca ileri sürüldüğü gibi popüler hikâyeler mi² yoksa muhaddislerin ve takipçilerinin yaptıkları daha ciddi faaliyetler mi olduğu hususunu aydınlatmada yardımcı olacaktır.

Zührî'nin ölümüyle ilgili olarak verilen tarih kesin gözükmemektedir. Zikredilen tarih 17 Ramazan 124'tür (m. 742).³ Doğum tarihi ise tahmin edileceği gibi ihtilaflıdır. Bu konuda 50, 51, 56 veya 58 yıllarından bahsedilmektedir⁴. Fakat, Zübeyr b. Bekkâr'ın⁵ ve -bir rivayetinde-⁶ Vâkıdî'nin, Zührî'nin 72 yaşında vefat ettiğini belirttiklerine bakılırsa, doğum tarihini 51-52/671 olarak tesbit etmek mümkündür.

İbn Şihâb ez-Zührî, meşhur hadis otoritelerinden ders almıştır. Onun büyük saygı duyduğu ve kendilerinden sıkça rivayetlerde bulunduğu hocalarından dördü, Saîd b. Müseyyeb,⁷ Ebân b. Osman,⁸ Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe⁹ ve Urve b. Zübeyr'dir. Zührî'ye göre bunlar, “dört ilim deryası” idiler.¹⁰ Belirtildiğine göre o, hocalarından aldığı bilgileri iyice öğrendikten sonra, kendi çalışmalarını da bunlara ilâve etmiştir.¹¹

2 bk. *El*, “Sıra”, mad. (Zarurî durumlar dışında orijinal metnin dipnotlarına müdahale edilmemiştir. Çeviren).

3 Buhârî, *Târîh*, I/1, 221; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 239; Yâfî'i, *Mir'ât*, I, 260; İbnü'l-Cevzî, *Sıfâtü's-sâfîye*, II, 79; Fischer (Zehebî), *ZDMG*, XLIV, 1890, 435. Zehebî (*Terâcim*, ed. Fischer, s. 73) ve İbn Kesîr (*el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IX, 434) h. 123 ve 125 yıllarını zikretmekle beraber h. 124 tarihini kabul etmektedirler. bk. Ebü'l-Ferec İsfehânî, *el-Egânî*, VI, 106.

4 Zehebî, *a.g.e.*, s. 73 (Vâkıdî h.58'i kabul etmektedir); İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, II, 79; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IX, s. 344.

5 İbn Kesîr, *a.g.e.*, IX, 344.

6 Fischer (Zehebî), *ZDMG*, XLIV, 1890, 435.

7 Onunla epeyce uzun bir süre (6-10 yıl) beraber bulunmuştur. Zehebî, *a.g.e.*, s. 67.

8 bk. Buhârî, *a.g.e.*, I/1, 451.

9 bk. İsfehânî, *a.g.e.*, VIII, 92-93.

10 İsfehânî, *a.g.e.*, s. 92; İbn Hacer, *Tebâzûb*, VII, 65.

11 Zehebî, *a.g.e.*, s. 69; bk. İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 260; Buhârî, *a.g.e.*, I/1, 221; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, II, 77-78.

Zührî o dönem için oldukça önem taşıyan güçlü hafızasına itina gösteriyor, bal şerbeti (*şarâbü'l-âsel*) içerek hafızasını kuvvetlendirmeye çalışıyordu.¹² Fakat, bu durumuna rağmen, hafızasına yardımcı olmak amacıyla öğrendiklerini ve aldığı hadisleri, levhalar ve parşömenler (*subuf*) üzerine kaydetmesi, oldukça anlamlıdır. Çağdaşlarına göre, Zührî'yi zamanın en büyük âlimi yapan temel sebep, burada yatmaktadır. Bir rivayete göre o, duyduğu her şeyi,¹³ diğer bir rivayete göre ise, Hz. Peygamber ve ashabıyla ilgili rivayetleri (*Sünen*) yazıya aktarmıştır.¹⁴

Zührî'nin *Megâzî* alanındaki ilk kaynağı, Urve b. Zübeyr'dir. Zührî, muhtemelen uzun bir süre onunla beraber çalışmış, ona derin saygı duymuş ve onu “engin bir deniz”¹⁵ olarak tanımıştır. İbn Hallikân, Urve'nin ilk *Megâzî* yazarı olduğuna dair bir rivayet nakletmektedir.¹⁶ Kâtip Çelebi ise daha açık bir şekilde, *Megâzî* ile ilgili rivayetleri derleyip tasnif eden ilk şahsın, Urve olduğunu vurgulamaktadır.¹⁷ Sehâvî'ye göre de Zührî, *Megâzî* rivayetlerini Urve'den almıştır.¹⁸ Aynı şekilde Zührî'nin *Megâzî*'sinde Urve, başlıca kaynak olarak gözükmektedir. Fakat günümüze gelmiş Urve kaynaklı rivayetler üzerinde yapılan bir araştırma bunların genellikle, belirli bir çerçeveden yoksun, anekdotlar halinde, bütünlük göstermeyen rivayetler olduğu kanaatini uyandırmaktadır.¹⁹ Bununla beraber Zührî, Said b. Müseyyeb²⁰ ve Ubeydullah

12 Sem'ânî, *Ensâb*, s. 281; Zehebî, *a.g.e.*, s. 68; İbn Hacer, *a.g.e.*, VII, 68.

13 Zehebî, *a.g.e.*, s. 67.

14 İbn Hacer, *a.g.e.*, VII, 67; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IX, 344; krş. İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, II, 78.

15 Buhârî, *a.g.e.*, IV, 32; Ebû Nuaym, *Hilye*, III, 360; İbn Hacer, *a.g.e.*, VII, 65.

16 İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 586.

17 Kâtip Çelebi, *Keşfü'l-ğîmîn* (İstanbul), II, 1747.

18 Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 48.

19 Urve'den günümüze gelen rivayetler genellikle, vahyin başlangıcı, Hicret, Bedir Gazvesi, Beni Kaynuka yahudileri, Hudeybiye Antlaşması, Mekke fethi ve Hz. Peygamber'in şahsıyla ilgili bazı bilgileri ihtiva etmektedir.

20 Vâkidî, *Megâzî* (MSS, ed. Jones), s. 151, 219, 421, 436, 562, 828, 869, 1025; Belâzürî, *Ensâb*, V, 25, 26, 67, 97; Taberî, *Târîh*, I, 1815.

b. Abdullah b. Utbe'den²¹ de sıkça rivayetlerde bulunmuştur. Rivayetlerinde daha başka birçok ulemâya dayandığını da ayrıca belirtelim.²²

Öyle anlaşılıyor ki, İbn Şihâb ez-Zührî, sosyal konumu, güçlü hafızası ve yazıya başvurması gibi özellikleriyle Medine'de, Hz. Peygamber ve ashabıyla ilgili rivayetleri tesbit amacıyla geniş çaplı bir araştırma yapmıştır. O sadece ulemaya başvurmakla yetinmemiş, kendilerinden haber ve bilgi alabileceği güvenilir herkesten istifade etmeye çalışmıştır. Zührî meclislere katılıyor, evlere gidiyor ve kadın-erkek, genç- yaşlı demeden herkese müracaat ediyordu.²³ Onun derlediği bu rivayetlerin çoğu *Megâzî* ile ilgiliydi.

Biz burada Zührî'nin büyük bir muhaddis ve fakih olarak²⁴ sahip olduğu şöhretten bahsetmeksizin, bir tarihçi olarak yaptığı çalışmalara dikkat çekmek istiyoruz. Onun hadis ve fıkhıdaki yüksek mevkiini anlatmak için sadece, Medine rivayetlerini ve Medineli yedi fakihin bilgilerini kendisinde toplamış birisi olarak tanındığını²⁵ belirtmek yeterlidir.

Öyle görülüyor ki, Zührî'nin çalışması, İslâm öncesi ile başlayarak Mekke ve Medine'deki tebliğ dönemiyle devam etmek suretiyle, Hz. Peygamber'in bütün hayatını kapsamaktaydı. Sehâvî'nin (ö. 902/1497) “*Megâzî*, Haccâc b. Ebî Menî' (216/831-2) tarafından Zührî'ye dayanılarak rivayet edilmiştir”²⁶ şeklindeki ifadesine bakılırsa, Zührî'nin *Megâzî* konusunda bir eser telif ettiği anlaşılmaktadır. Kâtip Çelebi de böyle bir çalışmayı Zührî'ye nisbet

²¹ Vâkıdî, *a.g.e.* (MSS), 383, 519, 657, 816, Taberî, *Târîh*, I, 1834

²² İbn Ka'b b. Mâlik (Vâkıdî, *a.g.e.*, MSS, s. 162, 208; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, I, 231); Enes b. Mâlik (Taberî, *a.g.e.*, I, 1828); Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im (Vâkıdî, *Megâzî*, s. 381; İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, I, 30) İbn Abbas (Taberî, *a.g.e.*, I, 1569; İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, II, 145); Abdullah b. Amr b. As (İbn Hişâm, *Siyer* ed. Wustenfeld, s. 414; Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf (Taberî, *a.g.e.*, I, 1019; Vâkıdî, *a.g.e.*, s. 745; İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, I, 142); Mâlik b. Evs b. el-Hadesân (Vâkıdî, *a.g.e.*, s. 249, 363).

²³ bk. Zehebî, *a.g.e.*, s. 69.

²⁴ bk. Horovitz, “The Earliest Biographies of the Prophet and Their Authors”, *Islamic Culture*, II, 1928, 33 vd.

²⁵ bk. Buhârî, *a.g.e.*, I/1, 221; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, II, 77, 78; Zehebî, *a.g.e.*, s. 68, 72; Yafî'î, *a.g.e.*, s. 261; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IX, 342.

²⁶ Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 88 (trc. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, s. 323).

etmektedir.²⁷ Eseri aynı adı taşımamakla birlikte Zührî, *Sîret* terimini kullanmaktadır.²⁸

Zührî'nin çalışmasından günümüze sadece bazı parçalar gelebilmiştir. Bunları özellikle İbn İshâk, Vâkîdî, Taberî ve Belâzürî'de görmek mümkündür. Bu parçaların yeniden inşası, ana hatlarıyla aşağıdaki şekilde yapılabilir:

I. İslâm Öncesi

1. Hz. Adem'in yaratıldığı, cennete alındığı ve çıkarıldığı gün (Cuma).²⁹

2. Hz. Nuh'a dair bazı bilgiler, çocuklarının ve torunlarının yeryüzüne yayılmaları ve yeryüzünün aralarında paylaşılması.³⁰

3. Hz. İbrahim'in ateşe atılması olayından başlayıp fil yılına (*'âm'ül-fil*) ve nihayet hicret dönemine kadar Araplar'ın (İsmailoğullarının) kronolojik tarihi.³¹

4. Hz. İbrahim'in, oğlu İshak'ı kurban etme girişimi ve şeytanın bunu engellemeye kalkışmasıyla ilgili (Ka'bü'l-Ahbâr'dan gelen) bir rivayet.³²

Bu parçalar, Zührî'nin geçmiş peygamberlere ilgisini yansıtmaktadır. Kesin olmamakla birlikte bunların, telif ettiği *Megâzî* (veya *Siyer*)'de de yer almış olduğunu düşünmek mümkündür.

5. Sehâvî, Hz. Peygamber'in İslâm öncesi dönemde şahit olduğu olayların (*Meşâbidü'n-Nebi*), Yûnus b. Yezid (ö. 159/775-6) tarafından nakledildiğini belirtmektedir.³³ Bunlar muhtemelen, Ficâr savaşı, Ka'be'nin tamiri ve *hufu'l-fudûl* gibi konulardır.

6. Zührî, bir peygamberin gönderileceğine dair bazı işaretlerden bahsetmektedir: Buna göre bir melek Kisra'yı uyarmış,³⁴ bir kâhine *Sâhibi*

²⁷ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II, 1747.

²⁸ Ebü'l-Ferec el-İsfehânî, *a.g.e.*, XIX, 59.

²⁹ Taberî, *a.g.e.*, I, 112.

³⁰ Taberî, *a.g.e.*, I, 200, 201.

³¹ Taberî, *a.g.e.*, I, 1253.

³² Taberî, *a.g.e.*, I, 293.

³³ Sehâvî, *a.g.e.*, s. 88.

³⁴ Taberî, *a.g.e.*, I, 1014.

tarafından putperestliğin sona ereceği haber verilmiştir. Bu konuda Hz. Ömer'den de ilginç bir olay nakledilmektedir.³⁵

7. Hz. Hatice'nin isteği üzerine, Hz. Muhammed'in onun kervanını işletmesi, Hz. Peygamber'in Hatice ile evliliği ve evlilik yaşı.³⁶

II. Hz Muhammed'in Peygamberlik Dönemi

A. Mekke Dönemi

1. İlk vahyin başlaması, Hz. Peygamber'in fenalaşması ve Hz. Hatice'nin tutumu. Tebliğle görevlendirildiğini Hz. Peygamber'in ilk farkedışı.³⁷ İlk ve son inen Kur'ân âyetleri.³⁸ Vahyin *inkıtayla*. Hz. Peygamber'in duyduğu endişe³⁹ ve ilk müslümanlar (Hatice ve Zeyd).⁴⁰

2. Hz. Peygamber'in tebliğ faaliyetlerine karşı Kureyş'in tavır belirlemesi,⁴¹ Hz. Peygamber'in festivaller (*Mevâsim*) süresince Kureyş'ten başka, Kinde ve Benî 'Âmir b. Sa'sa'a başta olmak üzere çeşitli kabilelere yaptığı başarısız davet teşebbüsleri.⁴²

3. Habeşistan'a hicret. Necâşi'nin tutumu ve kendisine gönderilen Kureyş heyetine karşı, müslümanlara verdiği desteği sürdüreceğini vurgulaması ile ilgili olarak Ümmü Seleme'den gelen bir rivayet. Necâşi hakkında detaylı bazı bilgiler.⁴³

4. Hâşim ve Abdülmuttalib oğullarına Kureyş tarafından uygulanan boykot (Aralarında Zührî'nin de yer aldığı birçok râviden gelen 'ortak

³⁵ Taberî, *a.g.e.*, I, 1145.

³⁶ İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, I, 47, 50; Taberî, *a.g.e.*, I, 1145.

³⁷ Taberî, *a.g.e.*, I, 1156; İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, I, 84, 85.

³⁸ İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, s. 25; İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, I, 88.

³⁹ Taberî, *a.g.e.*, I, 1155; İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, I, 85.

⁴⁰ Taberî, *a.g.e.*, I, 1167; İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, I, 92.

⁴¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, s 203; krş. İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, I, 111-112.

⁴² İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 282, 283; Taberî, *a.g.e.*, I, 1205-1206, 1213.

⁴³ İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 222-223, 217-222.

rivayetler=collective traditions)⁴⁴ Ebû Talib'in ölümü ve ölüm anında şehâdet getirmeyi reddetmesi⁴⁵ *İsra* ve *Mi'rac* hadiseleri.⁴⁶

5. Akabe toplantısı, *bey'at* maddeleri ve Medine'de İslâm'ın yayılmaya başlaması.⁴⁷

B. Medine Dönemi

1. Hz. Peygamber'in hicreti. Surâka b. Cu'şem olayı.⁴⁸ Hz. Peygamber'in Medine'de müslümanlar tarafından karşılanması. Medine'ye varış tarihi ve şehrin genel durumu. Mescidin inşa edilmesi.⁴⁹ Medine havasının muhacirlere dokunması ve sıtmaya yakalanmaları.⁵⁰

2. Abdullah b. Cahş seriyyesi. Seriyeye katılanların sayısı ve kimlikleri.⁵¹ Kureyş kervanına yapılan saldırı haberine Hz. Peygamber'in ilk tepkisi.⁵²

3. Yahudilerin Hz. Peygamber'e karşı tutumu ile ilgili bazı bilgiler.⁵³ Abdullah b. Ubeyy'in tavrı (kaba, düşmanca).⁵⁴ Kiblenin değişmesi.⁵⁵

4. Bedir Savaşı (*Zührî*'den gelen bilgiler, ortak rivayetin bir kısmını oluşturmaktadır⁵⁶). Bazı ayrıntılar: Abdülmuttalib'in kızı 'Atîka'nın kervanla ilgili rüyası.⁵⁷ İmâ' b. Rahda'nın Kureyş'e on deve verme (ve gerekirse daha başka yardımlarda bulunma) teklifi. 'Umeyr b. Vehb adlı gözcünün müslümanların hazırlığına dair Kureyş'e bilgi vermesi ve savaştan vazgeçme

44 İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, I, 126-127.

45 İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, I, 131, 132.

46 İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, I, 142, 145, 148.

47 Taberî, *a.g.e.*, I, 1213; İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, I, 157-158.

48 İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 231, 232.

49 Taberî, *a.g.e.*, I, 250, 256; İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, I, 185-186.

50 İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 417.

51 Taberî, *a.g.e.*, I, 1273

52 Vâkidî, *a.g.e.* (Kahire), s. 10; İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, I, 229.

53 İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 393, 394.

54 İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 591.

55 İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, I, 231, 236.

56 Taberî, *a.g.e.*, I, 1291 vd.

57 Taberî, *a.g.e.*, I, 1292.

yolundaki tavsiyesi (Utbe b. Rabîa bu tavsiyeye katıldığı halde Ebû Cehil oldukça sert tepki göstermiş ve çarpışma başlamıştır). İslâm birliklerini ilk gördüğünde Ebû Cehil'in bedduası (*da'va*). Hz. Peygamber'in, Kureyş'e ilk göz attığında Allah'a dua etmesi ve Kureyş'e bedduası.⁵⁸ Ayrıca savaşta ilk şehit olan sahabi, her müslüman kesimden ilk şehitler, Hz. Peygamber'in savaş meydanındaki incelemeleri, esirlerin getirilişi ve Hz. Peygamber'in onlara merhametli davranması⁵⁹ gibi detaylar.⁶⁰

5. Bedir'den hemen sonra meydana gelen Sevik *gazvesi* ve tarihi.⁶¹

6. Yahudilerle ilişkilerin bozulması ve anlaşmazlığın patlak vermesi. Ka'b b. Eşref'in Evs kabilesi tarafından öldürülmesi.⁶² Hz. Peygamber'i memnun etmek için Evs ve Hazrec'in çabaları. Diğer bir Yahudi reisi İbn Ebu'l-Hukayk'ın Hazrec tarafından öldürülmesi.⁶³ Yahudilerin, içerisine düştükleri dehşetle ünlü mukaveleye (*Kitâb*) yavaşmaları.⁶⁴

7. Benî Kaynuka Gazvesi. Emir mahiyetinde gelen vahiy. Savaşla ilgili tüm detaylar ve Kaynuka Yahudilerine yapılan muamele.⁶⁵

8. Diğer seferler. Hicretten 22 ay sonra yapılan Karâratü'l-Küdr Gazvesi.⁶⁶ Hicretten 27 ay sonra Buhran'da yaşayan Benî Salim kabilesine düzenlenen sefer.⁶⁷

9. Uhud Savaşı (ortak rivayet).⁶⁸ Düşmanı Medine'de veya şehir dışında karşılama konusunda müslümanların aralarında yaptıkları istişare.⁶⁹ Abdullah b. Ubeyy b. Selûl'ün tutumu.⁷⁰ Savaş bittikten sonra Hz. Peygamber'in

⁵⁸ Vâkîdî, *a.g.e.*, s. 43, 45-46, 50; ayrıca MSS (Jones), s. 52, 53, 56, 57, 131; Taberî, *a.g.e.*, I, 1322-1323.

⁵⁹ Vâkîdî, *a.g.e.*, s. 89, 111, ve MSS (Jones), s. 107, 108.

⁶⁰ Vâkîdî, *a.g.e.*, s. 62, 82 ve MSS, s. 101.

⁶¹ Vâkîdî, *a.g.e.*, s. 142 ve MSS, s. 159, 160.

⁶² Vâkîdî, *a.g.e.*, s. 144, 145 ve MSS, s. 162.

⁶³ Taberî, *a.g.e.*, I, 1378, 1379.

⁶⁴ Vâkîdî, *a.g.e.*, s. 151.

⁶⁵ Vâkîdî, *a.g.e.*, s. 134-141 ve MSS, s. 156-158; Taberî, *a.g.e.*, I, 1360.

⁶⁶ Vâkîdî, *a.g.e.*, s. 143 ve MSS, s. 124.

⁶⁷ Vâkîdî, *a.g.e.*, s. 159.

⁶⁸ Vâkîdî, *a.g.e.*, MSS, s. 185; Taberî, *a.g.e.*, I, 1384 vd.; İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, II, 2 vd.

⁶⁹ Vâkîdî, *a.g.e.*, 164-168 ve MSS, s. 185-186.

⁷⁰ İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 591.

bulunması,⁷¹ Hz. Peygamber'i öldürmeye çalışan Ubeyy b. Halef'in, onun tarafından öldürülmesi.⁷² Hz. Hamza'nın şehadetiyle ilgili ayrıntılı bilgiler.⁷³ Hz. Peygamber'in savaş alanında yaptığı inceleme ve mütalaaları.⁷⁴

10. Benî Nadîr Yahudilerinin Medine'den sürgün edilmeleri, olayın tarihi, bu arada meydana gelen olaylar ve genel durum. Ganimetlerin Hz. Peygamber tarafından taksim edilmesi.⁷⁵

11. Hendek savaşı. (Ortak rivayette Zührî'den nakledilenler):⁷⁶ Müslümanların içerisinde bulunduğu zor şartlar. Hz. Peygamber'in Medine'yi kuşatan bazı kabilelerle anlaşma yapması ve Ensar'ın düşmanla yapılacak her türlü uzlaşmaya karşı olması. Kureyş'in başarısızlıkla sonuçlanan bir macerası.⁷⁷ Benî Kureyza'nın müslümanlar aleyhine entrikaları ve bu oyunların, Hz. Peygamber'in taktiğiyle birbirlerinden şüphe duyacakları şekilde düşman aleyhine çevrilmesi. Esen fırtına ve kuşatmanın sona ermesi.⁷⁸

12. Benî Kureyza'ya (diğer bir Yahudi kabilesi) Hendek savaşının hemen sonrasında düzenlenen sefer⁷⁹ ve onların tutumları.⁸⁰ Diğer ayrıntılar.⁸¹

13. Benî Lihyan kabilesine düzenlenen sefer (ortak rivayet).⁸²

14. İfk hadisesi (*hadîsü'l-ıfk*).⁸³

15. Zeyd b. Harise komutasında Ümmü Kırfe'ye karşı gönderilen seriyye.⁸⁴

16. Hudeybiye antlaşması (*Sulhu'l-Hudeybiyye*). Hz. Peygamber'in amaçları ve onunla birlikte Medine'den ayrılanların sayısı (ve Kurban edilmek üzere

⁷¹ Vâkıdî, *a.g.e.*, s. 184-185 ve MSS, s. 208; Taberî, *a.g.e.*, I, 1406.

⁷² Vâkıdî, 185-186 ve MSS, s. 219; Taberî, *a.g.e.*, I, 1406-1407.

⁷³ Vâkıdî, *a.g.e.*, s. 212.

⁷⁴ İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 586; Vâkıdî, *a.g.e.*, s. 239; İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, II, 21.

⁷⁵ Taberî, *a.g.e.*, I, 1451; Belâzürî, *Futûhu'l-büldân*, s. 18-21; İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, II, 48, 50, 51; Vâkıdî (MSS), s. 158 vd., 331-332.

⁷⁶ Taberî, *a.g.e.*, I, 1464; Vâkıdî, *a.g.e.* (MSS), s. 387 vd.; İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, II, 55 vd.

⁷⁷ Taberî, *a.g.e.*, I, 1473; Vâkıdî, *a.g.e.* (MSS), s. 421- 424.

⁷⁸ Vâkıdî, *a.g.e.* (MSS), s. 431-432, 436.

⁷⁹ Taberî, *a.g.e.*, I, 1485; İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, II, 68.

⁸⁰ Belâzürî, *Futûhu'l-büldân*, s. 283.

⁸¹ İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, II, 74.

⁸² Vâkıdî, *a.g.e.* (MSS), s. 480-481.

⁸³ Taberî, *a.g.e.*, I, 1517 vd. İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, II, 387 vd.

⁸⁴ Vâkıdî, *a.g.e.* (MSS), s. 508; İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, II, 105-106.

hazırlanan develerin sayısı).⁸⁵ Hz. Peygamber'in takip edilecek güzergahı göstermesi ve müslümanların Hudeybiye'de konaklamaları. Hz. Peygamber'in Kureyş'le bir barış anlaşması yapmaya gönüllü olduğunu izhar etmesi. Kureyş'in tepkisi ve tavrı. Müslümanlarla dost olan Huzâa kabilesinin Hz. Peygamber'in maksatlarını Kureyş'e iletmesi.⁸⁶ Çoğu Kureyş'li olmak üzere, gelen birçok kuryeler ve onların müslümanlar hakkındaki intibaları. Hz. Peygamber'in diplomatik üslûbu, amaçlarının dinî olduğunu vurgulaması ve anlaşma teklif etmesi. Anlaşma maddelerini Kureyş adına Şurahbil b. Amr'ın müzakere etmesi -lafızlar üzerinde yapılan tartışmalar-, anlaşma metninin son şekli ve şahitler. Yapılan anlaşmaya Hz. Ömer'in gösterdiği sert tepki. Kurbanların Hudeybiye'de kesilmesi hususunda ashabin tereddütleriyle ilgili detaylı bilgiler. Anlaşmanın önemi ve sonuçları hakkında Zührî'nin yorumu.⁸⁷

17. Hayber'in fethi. Umumi şartlar ve fethin tarihi. Yahudiler'le yapılan anlaşma ve hukukî sonuçları; daha sonra bu konuda ortaya çıkan soruna karşı Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in tutumları.⁸⁸ Hayber yolunda meydana gelen bir olay.⁸⁹ Fedek arazisi ile ilgili uygulama.⁹⁰ Küçük çaplı bazı seferler.⁹¹

18. Mekke Fethi (Zührî, Huzâa'nın Hudeybiye'den sonra Hz. Peygamber'le yaptıkları ittifak anlaşmasına ve onların Hz. Peygamber'in müttetikleri ve habercileri olarak⁹² oynadıkları role işaret eder). Savaş sebebi olarak, Bekiroğulları ve Kureyş'in Huzâa kabilesine saldırısı.⁹³ Ebû Süfyan'ın aracılık yapmak üzere Medine'ye gitmesi ve eli boş dönmesi. Hz. Peygamber'in savaş

⁸⁵ Taberî, *a.g.e.*, I, 1529; İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, II, 113.

⁸⁶ Taberî, *a.g.e.*, I, 1531, 1537; İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, II, 115; Vâkıdî, *a.g.e.* (MSS), s. 519, 529-530.

⁸⁷ Taberî, *a.g.e.*, I, 1549-1550; İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 740-749; İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, II, 115-119, 121-122; Vâkıdî, *a.g.e.* (MSS), s. 565-570, 572-573.

⁸⁸ İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 779; Vâkıdî, *a.g.e.* (MSS), s. 634, 657; Belâzürî, *Futûhu'l-büldân*, s. 27; İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, II, 136-137.

⁸⁹ Taberî, *a.g.e.*, I, 1575.

⁹⁰ Belâzürî, *Futûh*, s. 59.

⁹¹ Gazvetül-Kadiyye (Vâkıdî, *a.g.e.*, MSS, s. 670 vd., ortak rivayet). İbn Ebû'l-'Avcâ' es-Sülemî seriyyesi (Vâkıdî, *a.g.e.*, s. 680, her iki olayın tarihi h. 7 yıldır). Zâtü Atlah seriyyesi (h. 8) (İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, II, 152).

⁹² İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 747-749.

⁹³ Taberî, *a.g.e.*, I, 1620; İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, II, 120.

hazırlıkları.⁹⁴ Medine'de birisini vekil bırakıp savaşı bizzat idare etmesi. Seferin tarihi ve katılan asker sayısı.⁹⁵ Ka'be'nin putlardan temizlenmesi. Alınan diğer kararlar ve fetihten sonra Mekke'de kaç gün kalındığı.⁹⁶

19. Son savaşlar. Hevâzin seferi (*Gazvesi*), müslümanların sayılarına güvenmeleri. Yolda karşılaşılan ve putperestlik döneminden beri kutsal sayılagelen bir ağaçla (*Zâtü Envât*) ilgili ilginç bir anekdot.⁹⁷ Savaşta müslümanların geçirdiği sarsıntı, Hz. Peygamber'in Ensar'ı yardıma çağırması ve onların icabeti. Savaşın en kritik safhası. Resulullah'ın duası ve zafer.⁹⁸ Ganimetlerin bölüştürülmesi.⁹⁹ Tebûk seferi (ortak rivayet).¹⁰⁰ Münferit ayrıntılar.¹⁰¹ Eyle, Ezruh, Ezri'ât,¹⁰² Tebâle ve Cures¹⁰³ halkına cizye yükümlülüğü getirilmesi. Dûmetü'l-Cendel'e düzenlenen sefer ve yapılan cizye antlaşması.¹⁰⁴

20. Mektuplar ve heyetler: Kinde heyetinin ziyaretine dair bir rivayet.¹⁰⁵ Hz. Peygamber'in Dihye b. Halîfe el-Kelbî vasıtasıyla Bizans İmparatoru Herakleios'a gönderdiği mektup. Buna ilâve olarak Zührî, Herakleios'un rüyası, gizlediği olumlu kanaati ve görüşünü almak üzere bir piskoposa başvurmasıyla ilgili bir anekdot¹⁰⁶ nakletmektedir.

Kisra'ya gönderilen mektup ve Hz. Peygamber'in, mektubunun parçalanmasına gösterdiği tepki.¹⁰⁷ Kisra'nın Yemen valisi Bâzân'dan Hz.

⁹⁴ Vâkıdî, *a.g.e.* (MSS), s. 731.

⁹⁵ Taberî, *a.g.e.*, I, 1628; İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 810; Vâkıdî, *a.g.e.* (MSS), s. 818 (Vâkıdî fethin tarihini vermektedir).

⁹⁶ Taberî, *a.g.e.*, I, 1565, 1566; Vâkıdî, *a.g.e.* (MSS), s. 766, 795, krş.s. 765, 766.

⁹⁷ İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 844; Vâkıdî, *a.g.e.* (MSS), s. 818-819; İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, II, 191-192.

⁹⁸ Taberî, *a.g.e.*, I, 1661, 1662; Vâkıdî, *a.g.e.* (MSS), s. 826- 829.

⁹⁹ Vâkıdî, *a.g.e.* (MSS), s. 869, 870.

¹⁰⁰ Taberî, *a.g.e.*, I, 1692.

¹⁰¹ İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 798; İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, II, 218.

¹⁰² Belâzürî, *Futûhu'l-büldân*, s. 68.

¹⁰³ Belâzürî, *a.g.e.*, s. 59.

¹⁰⁴ Belâzürî, *a.g.e.*, s. 63.

¹⁰⁵ Taberî, *a.g.e.*, I, 1739.

¹⁰⁶ Taberî, *a.g.e.*, I, 1565-1566.

¹⁰⁷ Taberî, *a.g.e.*, I, 1572.

Peygamber'i, davadan dönünceye veya öldürünceye kadar takip etmesini istemesi. Çeşitli iletişimler ve Kısra'nın sonu hakkında Hz. Peygamber'in verdiği haberin doğru çıkması üzerine Bâzân'ın, yanındaki İranlılar'la (*ebnâ*) birlikte İslâm'ı kabul etmesi.¹⁰⁸

21. Bazı asayişsizlik belirtileri. Halid b. Velid'in Necran'lı Benî Haris kabilesine gönderilmesi ve müslüman olmaları.¹⁰⁹ Zekât vermeyi reddeden Temim kabilesinin itaat altına alınması ve bir Temim heyetinin Medine'ye gelişi.¹¹⁰

22. Hz. Peygamber'in kişiliğiyle ilgili ayrıntılar; evlilikleri¹¹¹ ve isimlerinden bazıları.¹¹²

23. Veda haccı ve bazı ayrıntılar.¹¹³ Üsâme b. Zeyd komutasında yapılan sefer hazırlıkları.¹¹⁴

24. Hz. Peygamber'in son hastalığı. Son günlerini yaşadığını hissederek, minberden yaptığı bir konuşmayla bunu ima etmesi ve Üsâme ordusunun gönderilmesi hususundaki ısrarı. Hz. Abbas'ın Hz. Ali'ye, kendisinden sonra kimin halife olması gerektiğini sormak üzere, birlikte Hz. Peygamber'e gitmeyi teklif etmesi ve Ali'nin bundan kaçınması. Diğer detaylar.¹¹⁵ Vefat günü Hz. Peygamber'in, mescitteki müslümanlara son kez bakması ve Hz. Ebû Bekir'i namazda imamlık yapmak üzere görevlendirmesi.¹¹⁶ Hz. Peygamber'in son sözleri ve vefatı. Vefat tarihi, yaşı¹¹⁷ ve defnedilmesi.¹¹⁸

Bu muhtasar inşadan kolaylıkla anlaşılmaktadır ki, Zührî, ilk olarak *Siyer* belirli bir çerçeveye çizerek oluş sırasına göre ana konuları açık bir şekilde vermiş, geriye sadece detayların işlenmesi kalmıştır. Onun *Megâzî* (veya *Siyer*) planı

¹⁰⁸ İbn Hişâm, *a.g.e.* (Kahire), I, 79.

¹⁰⁹ İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, II, 244, 245.

¹¹⁰ Vâkıdî, *a.g.e.* (MSS), s. 896-903.

¹¹¹ Taberî, *a.g.e.*, I, 1776.

¹¹² Taberî, *a.g.e.*, I, 1788; krş. İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, I, 30.

¹¹³ Vâkıdî, *a.g.e.* (MSS), s. 1001, 1005 vd.

¹¹⁴ Vâkıdî, *a.g.e.*, s. 1025.

¹¹⁵ Taberî, *a.g.e.*, I, 1809, 1810; İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, II, 336-337.

¹¹⁶ Taberî, *a.g.e.*, I, 1813; İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 1010.

¹¹⁷ Taberî, *a.g.e.*, I, 1814, 1834, 1835.

¹¹⁸ Taberî, *a.g.e.*, I, 1831.

muhtemelen soy kütüğü de dahil, Hz. Peygamber'in İslâm öncesi hayatıyla ilgili bilgilerle başlamaktadır.¹¹⁹ Bir peygamberin gönderileceğini gösteren bazı işaretlerden sonra, ilk vahyin gelişine geçilmektedir. Hz. Peygamber'in tebliğ faaliyeti, Mekke'nin genel durumu, hicret, günün şartlarına ışık tutucu bazı bilgilerle beraber Medine dönemindeki savaşlar, diğer faaliyetler (elçiler ve heyetler) ve son olarak Hz. Peygamber'in rahatsızlığı ve vefatı gibi konular işlenmektedir.

Zührî'nin, eserinde, olayların kronolojik sırasına genelde dikkat ettiği görülmektedir. O, meselâ hicret gibi hadiselerin ve yine muhtemelen Bedir, Uhud, Hendek savaşlarının (ortak rivayetler); Karâratü'l-Küdr, Benî Sâlim, Benî Kaynuka, Benî Nadîr seferlerinin; Hayber ve Mekke fetihlerinin; Kinde heyetinin gelişi ve Hz. Peygamber'in vefatı gibi olayların tarihlerini vermiştir.¹²⁰ Olayların tarihine gösterdiği dikkat, Zührî'nin, *Siyer*'i önemli ölçüde sabit bir çerçeveye oturtmasına yardımcı olmuştur.

Zührî temelde bir hadisçi yaklaşımı sergilemiştir.¹²¹ Onun merakı, tarihi olayları da içeren rivayetleri veya '*ilmi* elde etmektir. Ona göre *ilim*, kulluğun bir unsuru olarak değerli olmasının yanında, bir sosyal veya dini ihtiyaçla da bütünleşir¹²² ve sonuçta insana şeref ve sosyal itibar kazandırır.¹²³

Zührî, rivayetin doğruluğunu tahkik için *isnada* (rivayet zinciri) başvurur. Ona göre bir rivayetin, zamanının sika bir ravisinden veya bir *tabiiden* gelmiş olması bazen yeterlidir ve tarihle ilgili rivayetlerde biraz daha esnek davranmak mümkündür. Zührî, aynı konuda birçok kişi tarafından nakledilmiş çeşitli rivayetleri biraraya getirerek 'ortak rivayet (the collective tradition)' metodunu başlatmakla, tarihsel rivayetlerin bir bütün haline getirilmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.¹²⁴ Bundan başka Zührî, Kur'an âyetlerine de sık sık

¹¹⁹ krş. Taberî, *a.g.e.*, I, 1116, ayrıca bk. bu makale s. 15.

¹²⁰ bk. Bu makale, s. 7 vd.

¹²¹ krş. İbn Kesîr, *a.g.e.*, IX, 343; Fischer (Zehebî), *ZDMG*, XLIV, 1890, 431.

¹²² Zehebî, *a.g.e.*, s. 72. Zührî, "Kurtuluş Sünnete sarılmakla mümkündür" demektedir. Ayrıca bk. Zehebî, *a.g.e.*, s. 78; krş. İbn Hişâm, *a.g.e.* (Kahire), I, 79.

¹²³ Buhârî, *a.g.e.*, IV, 32.

¹²⁴ bk. Taberî, *a.g.e.*, I, 1517; İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, II, 96.

atıflar yapmaktadır.¹²⁵ Hakikaten Vâkıdî'nin Zührî'den naklettiği rivayetler açıkça göstermektedir ki, Kur'an üzerinde yapılan çalışmalar, bazı âyetlerin müslümanların Medine'deki durumuna işaret etmesi dolayısıyla, tarih çalışmalarının artmasında önemli bir motivasyon unsuru olmuştur.¹²⁶

Zührî'den özellikle savaşlarla ilgili olarak nakledilen ayrıntılı haberlerde, ilâhî ve beşerî faktörlerin bir arada akıp gittiğini görürüz.¹²⁷ İnsan iradesini devre dışı bırakan kader anlayışı, henüz tamamen hakim bir durumda değildir. Bununla birlikte, Zührî'nin Hudeybiye ile ilgili değerlendirmesi, o an için tamamen isteksiz olarak kabullenilen bir olayın doğruluğunu açıklamaktan ibarettir.¹²⁸

Zührî'den gelen rivayetler genellikle sade bir üslûpla nakledilmiş, olaylara dayalı, oldukça tarafsız¹²⁹ özet rivayetlerdir. Bunun yanında, daha sonra yazılan tarih kaynaklarında sıkça görülen abartılı anlatımlara az da olsa yer verilmektedir. Bu rivayetler mübalağalı anlatımın ilk örnekleri olması bakımından dikkat çekicidir.¹³⁰

Zührî'nin bir bütün olarak tarih bilgisi, sağlam rivayetlerden (traditions) kaynaklanmaktadır. O, popüler rivayetleri, eğlendirici ve dinlendirici özelliği olan zayıf malzeme olarak görmekteydi.¹³¹

Öyle görülüyor ki, Zührî'nin tarih malzemesine, sınırlı da olsa başka unsurlar karışmıştır. Bunların varlığı bize, sonraki gelişmeler hakkında bir fikir vermektedir. Herakleios'un yeni dine karşı tutumu,¹³² Kisra'nın önceden uyarılması,¹³³ cini tarafından bilgilendirilen Kahin hikâyesi¹³⁴ ve Surâka olayındaki ayrıntılarda¹³⁵ olduğu gibi popüler anlatımlar da yer yer kendisini

¹²⁵ Vâkıdî, *a.g.e.* (MSS), s. 562-570, 156, 157; İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, II, 96 vd., 121.

¹²⁶ Vâkıdî, *a.g.e.* (MSS), s. 562-573; krş. İbn Seyyidünnâs, *a.g.e.*, I, 222.

¹²⁷ bk. Taberî, *a.g.e.*, I, 1473; Vâkıdî, *a.g.e.* (MSS), s. 421, 422.

¹²⁸ Taberî, *a.g.e.*, I, 1594.

¹²⁹ bk. İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 894 (Zâtü Envât).

¹³⁰ bk. Taberî, *a.g.e.*, I, 1154, 1485, 1360.

¹³¹ Zehebi, *a.g.e.*, s. 74; İbn Kesir, *a.g.e.*, IX, 343.

¹³² Taberî, *a.g.e.*, I, 1565, 1566.

¹³³ Taberî, *a.g.e.*, I, 1014.

¹³⁴ Taberî, *a.g.e.*, I, 1145.

¹³⁵ İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 331-332.

hissettirmektedir. Zührî'nin önceki peygamberler ve *Ebl-i Kitapla*, ilgili rivayetleri,¹³⁶ Kitab-ı Mukaddes hikâyelerinin bir tür yansıması görünümündedir ve bu rivayetlerin kaynağı olarak Ka'bü'l-Ahbâr dikkat çekmektedir.¹³⁷

Zührî'nin rivayetlerinde ara sıra şiiirlere de rastlanmaktadır.¹³⁸ O dönemde şiirin yaygın ve aynı zamanda vazgeçilmez bir kültür unsuru olduğu dikkate alındığında, bunu anlamak zor değildir. İbn Şihâb ez-Zührî şiirle de ilgileniyordu¹³⁹ ve onun bu alandaki geniş bilgisi herkesçe bilinmekteydi.¹⁴⁰ Bununla beraber *Megâzî*'sinde şiirler çok az bir yer tutmakta ve *eyyâm* tarzından hiçbir iz taşımamaktadır.

Zührî'nin tarihle ilgisi *Megâzî* ile sınırlı kalmamakta, ensab ilmi ve İslâm tarihinin ilk dönemini de içermektedir. Onun neseb konusundaki geniş bilgisinden takdirle bahsedilmektedir.¹⁴¹ Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin isteği üzerine Araplar'ın soy kütüğünü yazmaya Mudar kabilesinden (Kuzey Arapları) başlamış, fakat bitirememiştir.¹⁴² Mus'ab ez-Zübeyrî, *Nesebü Kureys* adlı eserinde¹⁴³ Kureys'in soyuyla ilgili bilgileri, Zührî'ye dayanarak vermektedir. Bu durum onun, kendi kabilesi Kureys'in nesebiyle ilgili bir eser yazdığını belirten Kurra b. Abdurrahman'ın kanaatini desteklemektedir.¹⁴⁴

İbn Şihâb ez-Zührî, Hulefâ-i Râşidîn dönemi ile de ilgilenmiştir. *Ümmetân* gelişmesi için hayati ehemmiyet taşıyan önemli olaylara ve aynı şekilde, yaşanan bir hayat tarzı olarak Medineliler'in ameline (yaşayan Sünnet) büyük değer vermiştir. Zührî, Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesiyle ilgili detaylı bilgiler vermiş

¹³⁶ İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, II, 78; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IX, 342; Ebû Nuaym, *Hilye*, III, 362.

¹³⁷ krş. Taberî, *a.g.e.*, I, 112, 200, 201, 293. Bununla beraber öyle görülüyor ki bu tür rivayetler onun *Megâzî*'sinde yer almamaktaydı.

¹³⁸ bk. Vâkîdî, *a.g.e.*, s. 94 ve MSS, s. 569, 570; Taberî, *Tarih*, I, 1652-1653.

¹³⁹ Zehebî, *a.g.e.*, s. 73; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IX, 343.

¹⁴⁰ krş. Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, *a.g.e.*, IV, 49.

¹⁴¹ krş. İbn Hişâm, *a.g.e.* (Kahire), I, 8.

¹⁴² Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, *a.g.e.*, XIX, 59.

¹⁴³ *Nesebü Kureys*, s. 3.

¹⁴⁴ Zehebî, *a.g.e.*, s. 68.

ve bu konuda oluşan imajı yansıtmaya çalışmıştır.¹⁴⁵ Zührî, Ebû Bekir'in seçim sonrası halka yaptığı konuşmayı nakleder ve onun bir halife olarak davranışları hakkında fikir verir.¹⁴⁶ Hz. Ali'nin bu seçime karşı tutumu ve daha sonraki *bey'atı* ile Hz. Fatma'nın Fedek topraklarından miras istemesi olayına yer verir.¹⁴⁷ Hz. Ömer dönemiyle ilgili olarak askerlerin isimlerini ve alacakları atıyye miktarını gösteren *divan* teşkilatının kurulmasına¹⁴⁸ ve büyük ihtimalle *Şûra* konusuna değinir.¹⁴⁹ Bu arada Hz. Ömer'in yaşından ve bazı konuşmalarından bahseder.¹⁵⁰ Hz. Osman dönemine ilk olarak, Kur'an'ın çoğaltılması (*istinsab*) konusuyla başlar.¹⁵¹ Sonra *Fitne* ile ilgili karmaşık detaylara girer. (Onun rivayetleri, konuyla ilgili nakillerin Medine versiyonunu göstermesi bakımından önemlidir.) Bu rivayetlere göre Osman, ilk altı yıl süresince oldukça büyük halk desteğine sahiptir; daha sonra yakınmalar başlar ve artarak devam eder.¹⁵² Zührî, Osman'a yöneltilen tenkitler,¹⁵³ halifenin muhaliflerle toplantı yapma girişimleri,¹⁵⁴ Mervan'ın kötü etkisi,¹⁵⁵ Medine'de görülen tehlikeli kamplaşmalar,¹⁵⁶ şehre çöken karanlık bulutlar ve Osman'ın sonu,¹⁵⁷ Medine ileri gelenlerinin tepkisi ve nihayet Hz. Ali'nin halife seçilmesiyle ilgili¹⁵⁸ ayrıntılı bilgiler verir. Bundan sonra Hz. Talha ve Zübeyr'in yeni halifeye karşı tutumları, Hz. Ayşe ile görüşüp beraberce Basra'ya doğru yola çıkmaları, burada Hz. Ali ile yapılan müzakereler ve sonunda

¹⁴⁵ Taberî, *a.g.e.*, I, 1820-1824; İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 683-686. Hz. Peygamber'in vefatı sonrasındaki karışıklıklar için bk. Taberî, *a.g.e.*, I, 1816, 1817.

¹⁴⁶ Taberî, *a.g.e.*, I, 2142, 2143, 1828, 1829.

¹⁴⁷ Taberî, *a.g.e.*, I, 1825-1827. Hz. Ebû Bekir'in vefatı, *a.g.e.*, I, 2128.

¹⁴⁸ Belâzürî, *Futûhu'l-büldân*, s. 450 vd., 455.

¹⁴⁹ Belâzürî, *Ensâb*, V, 21.

¹⁵⁰ Taberî, *a.g.e.*, I, 2731, 2757, 2758, bk. *a.g.e.*, I, 2798.

¹⁵¹ İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 24.

¹⁵² Belâzürî, *Futûhu'l-büldân*, s. 462; *Ensâb*, V, 25.

¹⁵³ Belâzürî, *Ensâb*, V, 26, 27, 38, 39, 88, 89.

¹⁵⁴ Belâzürî, *a.g.e.*, s. 26, 67 vd., 89.

¹⁵⁵ Belâzürî, *a.g.e.*, s. 62, 67-69.

¹⁵⁶ bk. Belâzürî, *a.g.e.*, s. 26, 88-90.

¹⁵⁷ Belâzürî, *a.g.e.*, s. 62, 67-70, 85, 91, 97; Taberî, *a.g.e.*, I, 2871 ve 305-312.

¹⁵⁸ Belâzürî, *Ensâb*, V, 69-71, 91, 92.

meydana gelen Cemel Savaşı¹⁵⁹ hakkında nakillerde bulunur. Bundan başka Ali-Muâviye mücadelesi, Sıffin savaşı ve hakem olayı ile Muâviye'nin Mısır fethinden de bahseder.¹⁶⁰ Nihayet, Hz. Hasan'ın Kûfeliler'le ilişkileri, Muâviye ile müzakereleri ve halifelikten feragati gibi konularla dönem sona erer.¹⁶¹

Öyle anlaşılıyor ki, Zührî, Emevîler dönemiyle ilgilenmemiştir. Bununla beraber I. Velid'in, kendisinden (Emevî) halifelerinin yaşlarıyla ilgili bilgi istediği¹⁶² ve yine kendisinin dedesine (Emevî) halifelerinin yaşları ve saltanat sürelerini yazarak bildirdiği¹⁶³ rivayet edilmektedir. Taberî, I. Velid döneminin sonunda Zührî'den gelen bir rivayeti nakletmektedir (Taberî'nin Zührî'den naklettiği son rivayet).¹⁶⁴

Zührî'nin bu tür çalışmaları bize, tarih yazıcılığında önemli bir diğer motivasyonu, *Ümmet* tecrübelerinin sağladığını göstermektedir, *İmanın* temeli, siyasî grupların ortaya çıkışı ve bunların geçmişte yaşanan olaylar hakkındaki tartışmaları önemliydi. Özellikle *Fitne* (veya ilk iç savaş) olayı ve hilafetin seçimle mi yoksa veraset sistemiyle mi hak edileceği; -vergi toplama¹⁶⁵ ve *divanların* taksimi başta olmak üzere bazı olayların tarih tarafından aydınlatılması gerekiyordu. İbn Şihâb ez-Zührî, Medine rivayetlerini açık bir şekilde nakletmektedir. Onun rivayetleri genelde toplumun (*Ümmet*) doğru yolda olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber *Ümmetin* yönetimi için hiçbir aday tayin etmemiş ve hilafetin veraset yoluyla değil, seçimle belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Ebû Bekir *Ümmet* tarafından seçilmişti ve Ali başlangıçta razı olmamakla birlikte, sonunda gönüllü olarak bey'at etmişti. Ebû Bekir ve Ömer, iyi halifelerin zirve örnekleri idiler. *Fitne* problemi daha karmaşıktır. Osman karşıtı ayaklanma -kendisi başka rivayetlere oranla daha az kusurlu bulunmakla birlikte- uygulamalarından bir kısmı dikkate alındığında, bazı haklı sebeplere dayanmaktadır. *Fitne* döneminde Medine, açık bir şekilde bölünmüştü. Hz. Ali,

¹⁵⁹ Taberî, *a.g.e.*, I, 3069, 3102, 3103, 3185-3187.

¹⁶⁰ Taberî, *a.g.e.*, I, 3241,3242, 3341-3343, 3390-3392.

¹⁶¹ Taberî, *a.g.e.*, II, 1, 5-7.

¹⁶² Taberî, *a.g.e.*, II, 149.

¹⁶³ Taberî, *a.g.e.*, II, 428.

¹⁶⁴ Taberî, *a.g.e.*, II, 1269.

¹⁶⁵ Belâzürî, *Futûhu'l-büldân*, s. 19, 20, 59, 68, 80, 384.

başlangıçta uzlaştırıcı bir tavır takınmış, karışıklık safhasında ise mesafeli durmaya çalışmıştır; fakat Hz. Osman'ın öldürülmesiyle şok olmuştur. Bundan sonra kesin bir aday olarak Hz. Ali seçilmişti. Talha ve Zübeyr'le mücadelesinde Hz. Ali haklıydı ve karşıtlarını hafiften bir gölge bürümüşü. Ali-Muâviye mücadelesinde, Muâviye daha zeki gösterilmekle birlikte, Ali'nin ileri sürdüğü neden daha makuldü. Zührî'ye göre, Hz. Hasan'ın hilafetten Muâviye lehine feragat etmesi, onun konumunu meşrulaştırmış olmaktadır. Bu noktalar, Zührî'nin siyasî guruplardan etkilenmediğini ve Medine'de görüldüğü gibi tarafsız bir rivayeti vermeye çalıştığını göstermektedir. Bununla beraber Zührî'nin Emevîler'le münasebetleri¹⁶⁶ konusunun, tartışılmaya muhtaç olduğunu burada belirtmeliyiz.

Ya'kûbî, Halife Abdülmelik'in, Abdullah b Zübeyr'le mücadelesi sırasında Suriyeliler'e hacca gitmeyi yasaklama girişimini, Zührî'nin rivayet ettiği ve hac için Mescid-i Aksa'ya da gidilebileceğini belirten hadise dayanarak yaptığını ifade etmektedir.¹⁶⁷ Bu hadisin kendisi şüphelidir. Ayrıca Zührî, o yıllarda (72-73 h.) oldukça gençti ve henüz tanınmıyordu. Zührî Şam'a gitmiş ve hukukî bir problemle ilgilenmekte olan Abdülmelik'le tesadüfen görüştürülmüşü. Zührî'yi daha önce tanımayan halife, görüşme sırasında onun bilgi ve zekâsının derin etkisinde kalmış, borçlarını ödemiş, hediyeler vermiş ve çalışmalarına devam etmesini istemiştir. Zührî bu görüşmeden sonra Medine'ye dönmüştür.¹⁶⁸ Bu rivayet Zührî'nin henüz genç bir âlim olduğunu ve halife için önemiyse, tavsiyenin iç savaş sırasında yapıldığını göstermektedir. Diğer taraftan Zührî'den gelen bir rivayet onun, Abdullah b. Zübeyr'le mücadelesi sırasında Abdülmelik'i tenkid eden birisi olduğunu göstermektedir.¹⁶⁹ Onun için bu ihtimali ortadan kaldırmak ve Zührî'nin "İbnü'l-Eş'as isyanı sırasında (yaklaşık olarak h. 80-81

¹⁶⁶ Zehebî, *a.g.e.*, s. 72. Goldziher oldukça ağır eleştirilerde bulunmaktadır. (*Muhammedanische Studien*, II, 35-38, 40).

¹⁶⁷ Yakubî, *Târih*, II, 311.

¹⁶⁸ İbn Kesîr, *a.g.e.*, IX, 340, 341; Zehebî, *a.g.e.*, s. 70; İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 239. İbn Kesîr, isteği üzerine Zührî'ye, halife tarafından maaş bağlandığını da ilâve etmektedir. krs. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 157; İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 228.

¹⁶⁹ Belâzürî, *Ensâb* (ed. Ahlwardt), s. 163.

yılları, İbn Zübeyr'in öldürülmesinden yedi-sekiz yıl sonra) Dımaşk'a geldim”¹⁷⁰ şeklindeki ifadesini kabul etmek durumundayız.

Zühri ara sıra Emevî sarayını ziyaret etmekle birlikte, çalışmaları dolayısıyla, muhtemelen uzun bir süre Medine'de kalmıştır. Daha sonra Filistin'in güneyinde, Hicaz sınırına yakın bir yerde bulunan Edâme'ye taşınmış; bu arada ilim adamı olarak (*li-ilmibî*) Hicaz'a ve Emevî sarayına yaptığı ziyaretlerini sürdürmüştür.¹⁷¹ Ömer b. Abdülaziz ona oldukça samimi davranmaktaydı.¹⁷² Zühri büyük ihtimalle, II. Yezid ve Hişâm dönemlerinde Şam'a yerleşmiştir. II. Yezid tarafından kadı tayin edilmiş ve Hişâm'la çok yakın ilişkisi sonucu, çocuklarının özel hocası olmuştur. Bu durum aynı zamanda Emevîler döneminde İslâmî eğilimin artmaya başladığına bir işarettir. Hişâm, Zühri'den, çocuklarına hadisleri yazdırmasını istemiş,¹⁷³ daha sonra iki memurunu onun derslerine katılıp rivayetlerini yazıya geçirmek üzere görevlendirmiştir. Bu durum bir yıl boyunca devam etmiştir.¹⁷⁴ Zikredilen hususlar, Zühri'nin Emevî arşivlerinde yer alan çalışmalarının hacmi hakkında temel bir fikir verebilir. Bununla beraber, Hişâm'la yaptığı sert bir tartışma, Zühri'nin Emevî etkisinden uzak olduğunu göstermektedir. Hişâm'ın bir âyetle ilgili sorusunu cevaplararken Zühri, âyette Abdullah b. Ubeyy'in kastedildiğini belirtir; Hişâm ise Hz. Ali'nin kastedildiğini söyler. Zühri'nin kanaatinde ısrarı karşısında Hişâm, “yalan söylüyorsun” deyince, onun şu cevabıyla karşılaşır: “Ben yalan söylüyorum öyle mi! Yazıklar olsun! Vallahi, cennetten bir haberci gelip Allah'ın yalanı mubah kıldığını söylese ben yine yalan söylemem”.¹⁷⁵ İşte Zühri, böyle bir ilim adamıydı.

Zühri'nin katkıları sadece, İslâm'ın ilk dönemiyle ilgili olarak yaptığı çalışmalarla sınırlı değildir. O, rivayetlerini yazıya aktarmak suretiyle, tarih çalışmalarında da büyük hizmetler görmüştür. Evinde, etrafı kitaplarla

¹⁷⁰ Buhârî, *a.g.e.*, s. 93.

¹⁷¹ İbn Kesîr, *a.g.e.*, IX, 341, 342; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, II, 79.

¹⁷² İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, II, 78; İbn Abdülhakem, *Futûhu Mısır* (ed. Torrey), s. 104.

¹⁷³ Zehebi, *a.g.e.*, s. 70,71; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IX, 342.

¹⁷⁴ Ebû Nuaym, *a.g.e.*, III, 361.

¹⁷⁵ Zehebi, *a.g.e.*, s. 72.

çevriliydi.¹⁷⁶ Emevî arşivlerinde, Hişâm döneminde Zührî tarafından yazılmış bir yığın çalışma bulunmaktaydı.¹⁷⁷ Ona atfedilen “Hükümdarlar (*Sultan*) bizi zorlayınca kadar, hadisleri yazmayı uygun görmüyorduk. Daha sonra ise, hadisleri kaydedenleri engellemenin doğru olmadığını anladık”¹⁷⁸ şeklindeki söz, daha sonraki muhaddislerin kanaatlerini yansıtmaktadır. Vakıa şudur ki, Zührî, daha talebeliğinde rivayetleri yazıyor ve bazı notlar alıyordu.¹⁷⁹ Bir çağdaşından nakledilen aşağıdaki rivayet, onun kitaplar yazdığını kesin bir şekilde göstermektedir. Leys, Zührî’ye: “Keşki, kitaplarını halkın ulaşabileceği hale getirsen, bütün bilgilerini yazıya aktarsan ve diğer çalışmalarına öyle devam etsen!” deyince, Zührî: “Hiç kimse bu *ilmi* benden daha çok yaymış ve kolay ulaşılır hale getirmiş değildir”¹⁸⁰ cevabını vermiştir. Zührî “bir âlimin kitabından okuyarak bilgi edinmek, onu bizzat dinlemekle aynı derecededir”¹⁸¹ sözüyle de yazılı rivayetlere büyük önem kazandırmıştır. Abdullah b. Ömer, Zührî’nin ilim için kendisine gelenlere kitabını verdiğini ve işi fazla sıkı tutmadan içindekileri rivayet etmesine müsaade ettiğini ifade etmektedir.¹⁸² Mâlik b. Enes: “Zührî, *ilmi* yazıya aktaran ilk kişidir”¹⁸³ derken, onun fonksiyonunu layıkıyla ifade etmiş olmaktadır. Zührî’nin, rivayetleri yazıya aktarması, başkalarına da ışık tutmuştur.

Sonuçta açık olarak anlaşılmaktadır ki, Zührî, *Siyerin* temel konularını belirleyip ana çerçevesini çizmiş ve Medine rivayetlerini tesbit etmiştir. Urve, tarih yazıcılığının öncüsü ise, Zührî de Medine tarih ekolünün kurucusudur. *Megâzî’nin* temel yapısını biz, Vehb b. Münebbih gibi hikâyecilerin çizgisinde değil, İbn Şihâb ez-Zührî’nin değerli ve ciddi çalışmasında bulmaktayız. Zührî’nin çalışmasını özellikle Mûsâ b. Ukbe ve İbn İshak gibi öğrencileri itina

¹⁷⁶ Yafî, *a.g.e.*, I, 261; İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 260, 261.

¹⁷⁷ Zehebi, *a.g.e.*, s. 72; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IX, 344; Ebû Nuaym, *a.g.e.*, III, 361,363.

¹⁷⁸ Zehebi, *a.g.e.*, s. 69. İbn Kesîr, *a.g.e.*, IX, 341; Ebû Nuaym, *a.g.e.*, III, 363.

¹⁷⁹ bk. Bu makale, s. 3.

¹⁸⁰ Zehebi, *a.g.e.*, s. 72, 73.

¹⁸¹ İbn Kesîr, *a.g.e.*, IX, 344.

¹⁸² Zehebi, *a.g.e.*, 69, 70.

¹⁸³ İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, II, 78.

ile işlemişlerdir. Her ne kadar İbn İshak, kendi aleyhine olarak eserine, popüler anlatımlar ve İsrailiyât katmışsa da Zührî, merkezde kalmaya devam etmiştir.

Zührî, *Ümmet* tecrübelerine verilen önemin, tarih yazıcılığını motive eden bir diğer unsur olduğunu açıkça göstermiş ve bu alanda Urve'nin başlattığı küçük çaplı çalışmalar, kendisi tarafından geliştirilmiştir.

Son olarak şunu söyleyebiliriz ki, İbn Şihâb ez-Zührî'nin yazıya başvurması, tarih çalışmalarını sağlam bir temele oturtmuş ve ilk döneme ait bazı tarihî rivayetlerin korunmasını sağlamıştır.